

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA

Soproni házak, soproni emberek.

Beszélgetés Dávid Ferenc művészettörténésszel a pályakezdsről, a soproni belváros helyreállításáról¹

Valahol olvastam, hogy az édesapja zeneszerző volt.

Igen, 1913-ban született. Közeleg a 100. évforduló.

Nem merült fel a zenei pálya?

Természetesen igen. Fuvoláztam, konzervatóriumba jártam. Emellett persze, mint minden bölcsész, hat éves koromtól éjjel-nappal olvastam. 17 évesen jöttem rá, hogy nem leszek zenész. Ebben az is szerepet játszott, hogy ott jöttek az időigényes melléktárgyak, a gimnáziumban meg készülni kellett az érettségire. A konzervatóriumi osztálytársaim kétharmadából profi zenész lett, volt összehasonlítási alapom, mit tud, aki odavaló. Nem voltam elég muzikális.

Mennyire volt magától értetődő, hogy ha nem a zenét, akkor a művészettörténetet választja?

1958-ban érettségiztem. Akkor vezették be kísérletképpen a gimnáziumok IV. osztályában a lélektan és a művészettörténet oktatását. Jó tanárom volt – Forrai Miklós, zenész. Az ismeretségi körömben is volt egy csomó ember, aki közel állt a képzőművészetekhez. Amikor szóba került, hogy a művészettörténet érdekel, Kozma Erzsébet, a híres építész, Kozma Lajos lánya rendeztette velem édesapja képeslap-gyűjteményét. Tudjuk, hogy a századelőn ez volt a reprodukció legfőbb formája. A gyűjtemény egy kétajtós szekrényt töltött meg, a munka hónapokig tartott. A végére teljesen otthon voltam Németország és Olaszország városaiban, ahol Kozma Lajos járt. A háború alatt rengeteg épületet bombáztak le Németországban, én viszont a képeslapokon keresztül a középkorias városokat és a belőlük kimagasodó templomokat úgyszólván eredeti formájában ismertem meg. Ez nagyon jól jött, mivel kezdettől fogva elsősorban az építészettörténet érdekelt.

---

¹ Az interjú a 2011 augusztusában felvett beszélgetés alapján készült.

Akkoriban közvetlenül lehetett művészettörténésznek jelentkezni?

1958-ban éppen igen, de választani kellett mellé egy másik szakot is, én a magyar mellett döntöttem. Később megbántam, mert hiányzott a történelem szak által nyújtott alap, az „elemi iskola”, amit témánként kellett bepótolnom. Szóbeli felvételi volt, nem elsősorban a tárgyi tudás számonkérése, inkább afféle fejtapogatás. A kérdéseket értelmesen és méltányosan ahhoz mérték, ki honnan jött. Tőlem azt tudakolták, elég sokat jártam-e múzeumba, s megjegyeztem-e, amit láttam? Galavics Gézánál, Marosi Ernőnél, akik Sopronból, illetve Miskolcra érkeztek, inkább az olvasottságot tesztelték. A felvételizetők közül Zádor Annára emlékszem a legjobban. Tanáraink közül ő kívánt leginkább nevelni. Erős szociális érzéssel rendelkezett, finom módon, tanácsokkal segítette a rászorulókat. Teljesen ellentétes egyéniség volt Fülep Lajos, aki mindvégig a művészettudomány és a művészettörténet határán egyensúlyozott. Rettenetes elvárásai voltak, nem érdekelt, ki honnan jött. Természetesnek vette, hogy valamennyi, vagy legalábbis nagyon sok nyelven olvasunk. Amikor – évekkel később – bevallottam, milyen keveset tudok, csak annyit vetett oda: Elővesz egy vastag könyvet és egy szótárt, a 900. oldalnál tudni fogja a nyelvet.

A művészettörténet nálam az első perctől kezdve „nagyon bejött”. A zenére és a költészetre hivatkozva voltam rossz tanuló a gimnáziumban, ezért most úgy érzem, meg kell mutatnom, mire vagyok képes. Ráadásul könnyen is ment.

Galavics Géza és Marosi Ernő nevét említette. Inspiráló évfolyamuk volt!

Így van, sokat tanultunk egymástól. Korábban három embert vettek fel évfolyamonként, az előzőre tizet, mi tizenketten voltunk. Mindenféle érdeklődésű ember akadt köztünk. Soha senki nem mondta, hogy az előadásokon kell megtanulni a szakmát. Azok csak példát mutattak egy-egy téma megragadására. Jó időszak volt! Az első év után a visegrádi Mátyás palota ásatásán dolgoztunk segéd munkásként, a következő évben három hetet töltöttünk Sopronhorpácson, az Árpád-kori templom helyreállításán, többek közt Kőfalvi Imrével, a kiváló kőfaragóval. Horpács építéstörténete a legbonyolultabbak egyike, ezt testközelből megismerni izgalmas volt. Utána két hetet töltöttünk Sopronban a Fabricius ház pincéjének római kori ásatásán Póczy Kláránál. Ezek a munkák is az építészettörténet felé irányítottak.

Ezek az ásatásokon megismerhette a „hely szellemét”.

Így van. És Sopronnal megismertem az egyetlen olyan magyar várost, amely úgy volt középkori és középkorias, mint a német városok azokon a képeslapokon. Ez vezetett oda, hogy az egyetem utolsó évében elvállaltam egy olyan állást, amely állandó soproni tartózkodást írt elő, az ötödévet az egyetemen már levelezőn

végeztem. Akkoriban indult Sopron belvárosának rekonstrukciója, ehhez alapítottak állást kutató számára. Az ötvenes évek legvégén született meg az állami elhatározás arról, hogy felújítják egy város, egy falu és egy tájegység műemlékeit, s az ehhez a szükséges pénzt állami forrásokból biztosítják. Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség és a szakminisztérium vezetői Sopront, Hollóköt és a Balaton-felvidéket választották ki. Sopron esetében a belváros házainak rekonstrukciója indulhatott el. A végrehajtási modell 1964/65 körül alakult ki. A kiutalt pénzt a városi tanács és az ingatlankezelő kapta meg, a műemlékesekkel közösen állították össze a következő évi címjegyzéket. A kiköltözőknek átmeneti lakásokat kellett biztosítani. Folyamatos egyeztetésekre volt szükség, mivel a belvárosi házak messzemenően túl voltak népesedve. Ennek oka volt az államosítást követő társbérletesítés, de a lakások szaporodása már a 18. században elkezdődött, hisz a bérlakás a jövedelemszerzés bevett formája volt. Az első emeleti lakások viszonylagos tágassága, kényelme mellett a földszintiek mérete és komfortja jóval csekélyebb volt, olykor épp a háztulajdonos húzódott meg ott. A változatos és izgalmas történetet Kücsán Jóska elemzi a Várostörténeti Atlasz vonatkozó fejezetében. Kezdetben többnyire mesteremberek, szabók, cipészek, parókakészítők laktak a belvárosi házak kis lakásaiban, hogy közel legyenek előkelő megrendelőik-hez. A 19. század második felétől aztán modern, a jómódú réteg igényeit kielégítő lakások épültek a Deák téren és környékén, s ennek hatására megindult az elit kivonulása a belvárosból. A helyükre már nem ugyanannak a társadalmi osztálynak a képviselői költöztek, hanem egy kispolgári réteg, amelyik maga osztotta tovább a nagyobb lakásokat kisebbre.

Az egyes belvárosi házak felújítási programja tehát kettős igény alapján alakult ki. A műemlékesek az építészeti adottságok elemzése és a műemléki feltárás adatai alapján próbálták visszaállítani a fő építészeti egységeket, a házak történeti közlekedési rendszerét, s az ehhez kapcsolódó fő-lakások belső tereit. Törekedtek arra is, hogy megszüntessék azokat a kényszerlakásokat, amelyek benapozottságuk hiányában, vagy alaprajzuk miatt alkalmatlanok voltak arra, hogy rendes lakásokat lehessen belőlük kialakítani. Így majdnem mindenütt kisebb lakásszámot javasoltak a meglévőnél. Voltak tehát megszüntetendő lakások, amelyeknek a lakóit máshol kellett elhelyezni. Ez a műemléki rekonstrukció ára volt, s jelentős teher a városnak. Folyamatos kötérlhúzás folyt az ellentétes érdekek közt, amely rendre elviselhető kompromisszummal zárult. Persze úgy, hogy 2-3 szoba volt a maximum, és azt is meghatározták, milyen típusú és szintű infrastruktúrát lehet kiépíteni. A központi fűtést például nem lehetett, a fűtés korszerűsítésére a 70-es, 80-as években kerülhetett sor, a gáz bevezetésével. Így ezek még ma is egészen jó lakások, de nagyon magas igényeket azért nem elégítenek ki. Ezért ma is folytatódik a kitelepedés.

Az Új utcában láthatunk néhány nagyon lerobbant épületet.

Az Új utca kicsit más, mert ott azokat a házakat, amik olyan borzasztóan néznek ki, nem államosították. Magánkézben maradtak, olyan magánosok kezében, akik soha nem tudták őket felújítani. Négy-öt ház a belvárosban tehát azért nincs felújítva, mert a nagysága nem ütötte meg az államosítási mértéket a sok rokon tulajdonos és más ok miatt.

Miközben engem kutatóként természetesen a lakóházak fejlődésének a története érdekelt elsősorban, úgy éreztem, hogy várostörténetileg és szociálisan is valami fontosat teszünk a város érdekében. Úgy éreztük, amit csinálunk, gyökeresen új és ellentmond az 50-es évek szellemének, amely épp polgári és történeti mivolta miatt nyomta el Sopron városát. Úgy gondoltuk, hogy a munkánk újra becsületet ad a városi háznak, mint műfajnak, és ez idegenforgalmi szempontból is fontos. A mi elég zárt gondolkodásunkban az idegenforgalom nem gazdasági szerepe végett volt fontos, inkább valamiféle nevelő tényezőként, hiszen ilyen, a középkortól szervesen fejlődő és nem nagyon átalakított város tulajdonképpen nincs is több Magyarországon (talán Kőszegtől eltekintve).

1. kép. Környei Attila és Dávid Ferenc az Új utcai zsinagóga épületének és kiállításának megnyitóján, 1976.

De az más léptékû, és a budai vár megint más. Ott megszakadt a szerves fejlődés. Tehát jókor volt jó helyen. Ilyesmit az ember örömmel csinál, különösen, ha látja az eredményét.

Igen, ez volt a helyzet. A legelső tapasztalataim mindjárt azt mutatták, hogy az a falkutatási metódus, amit Budán alakítottak ki a II. világháború után, itt nem kielégítő. A középkori város elötünése a vakolatok mögül nagy élmény volt Budán, hiszen addig két kézen meg lehetett számolni azokat a középkori részleteket, amelyek a házakban fennmaradtak, ismertek voltak. A hagyományos falkutatás a kő, a középkori kövek megtalálására volt kihegyezve, éppen úgy, ahogy a régi ásások a római kőfalak megtalálására. Annak idején az ásás módja az volt, hogy ellapátolták a földet a római falak fölül. Valami hasonlót tapasztaltunk itt Sopronban is, de arra jöttem rá a magam bőrén, hogy a falakon ugyanúgy alkalmazni kell a rétegtant, mint a modern ásásokon. Hogy a festett-

meszelt rétegek őrzik meg az épületeken a leginkább a közvetlen életnyomokat azok befoghatatlan sokszerűségével. A vakolatrétegek jelzik az átalakítások finomabb fajtáit, csak utána jön a kő, vagy téglafal, amely a maga alakváltozásaival, vagy épp a benne lévő kökeretekkel elmondja az építéstörténet legdurvább, legalapvetőbb korszakait. A korábban szokásos, kutatósávokra alapozott feltárás helyett én kvázi a teljes felületen dolgoztam, és nagyon hamar, szinte az első pillanatban elkezdtem saját kezűleg kutatni. Azért, mert a festékek, a vakolatok keménységének, vagy puhaságának, tapadásának és morzsolódásának érzékelésével sokkal jobban meg tudtam különböztetni az egyes periódusokat, mintha csak néztem, vagy fényképeztem volna őket. Ehhez a munkához itt nagyon jó környezetet találtam. A szikével való bánást festőrestaurátoroktól tanultam, a vakolatleverést és a célzott vésést nagyszerű kőművesektől, akik a töredékesen előkerült jelenségek értelmezésében is tanáraink voltak. A legfontosabb azonban az volt, hogy találkoztam Szakál Ernővel, akinek elképesztően éles szeme volt mindenfajta töredékhez és pillanatok alatt átlátott mindent. Akkoriban készítette el példának okáért a visegrádi Anjou-kút rekonstrukcióját. Egymással szemben volt az asztalunk, én itt vacakoltam a Templom u. 9. vakolataival, ő ott rajzolta a monumentális gótikus kút elképesztően összetett szerkesztési rajzát.

Tehát lehetett kérdezni és adott volt az inspiráló szellemi kör. Ez nagyon fontos.

Igen. Szakál Ernő nem oldotta meg a feladataimat, csupán meghallgatott és azt mondta, lehet még ezt tovább csinálni. De az is elég volt. Az elfogadás, hogy érzékeltette, jól csinálom, helyes a gondolkozásom iránya. Ez erőt adott. Az ő munkája, lehet mondani, a műemléki munka csúcsa volt, sőt, mára tudjuk, hogy a második világháború utáni évtizedeknek ő volt a legkiemelkedőbb műemléki szakembere, a képességei és a szorgalma révén egyaránt. Nagyszerű volt ebben a közvetlen kapcsolatban élni! Ez a többi itt dolgozókra is vonatkozik. Egyrészt jöttek Budapestről a nagyon jó pesti építész kollégák, akik műemlékben voltak otthon, egész életükben ezt tervezték, rengeteg mindent tudtak. Mint Nagypál Judit, aki amúgy ennek az egész Sopron belvárosi rekonstrukciós tervnek a felelőse volt, vagy Sedlmayr János, akit a sopron-horpácsi, soproni múltja is ide kötött, meg számosan a Városépítési Tervező Irodából: Dragonits Tamás, Beck Zsuzsa, Ágostházi László, Lombár Pál, Muszik Vera. A másik oldalról: az OMF soproni építésvezetősége, amely a húszas-harmincas létszámról ebben az időben nőtt fel százötvenesre. Az volt a cél, hogy az általános építőipari szakmai hanyatlás közepette kialakítsanak egy olyan társaságot, amelyik nem dolgozik lassan, de ahol nem a mennyiség, hanem a minőség az elsődleges. Ahol elképzelhető, hogy valamit kétszer csinálnak meg, mert elsőre nem sikerült. Ide gyűltek azok az idősebb mesterek, akik túléltek az „antiminőség” korszakát, az

ötvenes éveket, másrészt a fiatalok, akiknek volt érzékük a kőműves- és ácsmesterséghez. A kezdet hangulata volt ez.

Sejtem. Volt tehát a falkutatás, az egészen aprólékos, saját kezűleg végzett módszer, és úgy tudom, Feri volt, aki emellé odatette a levéltári forrásokat is.

Igen. Ahogy idejöttem, rögtön bekerültem Csatkai Endre társaságába, aki az előző években fejezte be a Sopron topográfiát, és rengeteget tudott mindentről.

Talán a topográfiának is része volt abban, hogy Sopron bekerülhetett ebbe a programba.

Egészen biztosan. Meg azért itt Sopronban a háború után olyan dolgok történtek, mint a Szent György templom helyreállítása, ami a városnak és az egyháznak a nagy közös vállalkozása volt Szakál Ernővel, vagy az Orsolyita templomé. Az Építési és Műemléki Bizottság nagyon hamar magába szívta a nemzedék legjobbait, az építészek közül Füredi Oszkárt és Winkler Oszkárt, Szakál Ernőt, a szobrászt, Csatkai Endrét, a művészettörténészt és másokat. Volt tehát egy saját műemléki akarat, amit kikényszerített a háborús károk mértéke. Nagyon nagy vitákat váltott ki például, mit lehet lebontani, és mit nem. Mellesleg a fölsoroltak gyakran elvesztették ezeket a vitákat. A háború utáni műemlékesek klasszikus nemzedékének, Dercsényi Dezsőnek és Gerő Lászlónak az volt a véleménye, hogy Sopron megvédi a saját emlékeit, s a műemlékvédelem változó nevű hivatalos szerveinek csak segíteniük kell ebben. Ez nem volt jellemző az 50-es évek légkörére. Volt tehát helyi akarat és tudás. Emellett a múzeum volt a másik doboz, amelyekben Csatkai Endre vezetésével olyan kis társaság nőtt fel, mint Nováki Gyula, a régész és Domonkos Ottó, a néprajzos. A Pesten élő régészek közül Póczy Klára rendszeresen ásta a római kort és Holl Imre a középkort. Mindezek közül számomra kezdetben Csatkai Bandi bácsi személye volt igazán fontos, aki ugyan a középkori építéstörténetben egyáltalán nem tudott segíteni, mert az nem az ő világa volt. Az ő tudása, amiben igazán otthon volt, a nagy tűzvész utánra terjedt ki. De az az elképesztő gazdagság, ahogy a helytörténetet tudta, és vele az általánosnál jóval tágabb értelemben vett társadalomtörténetet, amelyet jó anekdotákban foglalt össze, velem is rögtön érzékeltette, milyen az, ha valakinek komoly levéltári háttere van. Szinte az első pillanattól kezdve bejártam a levéltárba, ahol nagyon sokáig csak botladoztam, mivel éppen a történelem szak hiányzott a hátam mögül. Meg hát nulla levéltár- ismeretem volt. Nem az amúgy is nagyon hiányos tervanyag érdekelt elsősorban, hanem a háztulajdonosok, és a felőlük megközelíthető történet-darabkák.

Valamennyire kapcsolódik ehhez, hogy 1967-ben Dercsényi Dezső kapott egy életmű-díjat a Stiftung FVS-től, amelyet egy hamburgi úr alapított. Ennek a díjnak az volt a specialitása, hogy a díjazott egy évre elküldhetett Bécsbe kutatni egy általa kiválasztott fiatal. Dercsényi engem választott, így az 1967/68-as tanévet Bécsben

tölthetem. Bejártam az előadásokra, az egyetemi és a műemléki könyvtárba, picit utazgattam.

Felmérte, milyen ott az oktatás, elérte a szakirodalmat.

Igen, az nagy dolog volt. Ugyanakkor elvittem néhány témát itthonról és azokon vacakoltam. Elsősorban a lépcsőzetes ablaksoportokon, a 14–15. századi polgárházak jellegzetes ablakfajtáján. Ezekből azóta másutt is előkerült egy egész sorozat. Akkor azonban nagyon keveset ismertünk. Annyit lehetett tudni, hogy a forma „fölfelé megy” a Duna mentén és valahol Regensburgban van a vége. Tehát ilyen ügyekkel voltam elfoglalva, az volt a saját témám. Ennek a tanulságai bizonyos mértékig belekerültek az első terjedelmesebb, „Gótikus lakóházak Sopronban” című cikkembe.² Nem is annyira eredményként, mint felismerésként. Attól tartottam, hogy erről már sokat írtak, csak én nem ismerem a szakirodalmat. Ott megtudtam, hogy a városi házak középkori története Közép-Európában olyan peremterület, amiről nem lehet sokat tudni. Nem arról van szó, hogy én nem értesültem a publikációkról, hanem, hogy nem voltak ilyenek. A másik cél a német tudásom javítása volt. Akkoriban kint laktunk Sopronbámfalván, a Kárpáti malomban ...

Igen, erről hallottam már!

A buszon naponta együtt utaztam a maradék bánfalvi németekkel. Azt reméltem, ha majd vége lesz a bécsi évnék, érteni fogom, mit beszélnek a megállóban. De persze nem értettem meg őket ezután se.

Valami hasonlót én is megéltem, amikor a kutatóteremben Tirnitz Jóska bácsival dialektusra váltottak a burgenlandi kutatók. Csak néztem, mit mondanak ezek itt... Voltak tehát a házak, ami egy abszolút komplex dolog volt. Építéstörténet, háztulajdonosok, falkutatás, a műemlékvédelmi és városképi szempontok érvényesítése. Emellett azt is tudták, hogy itt emberek fognak élni, az ő elérhető komfortigényeiknek is meg kellett felelni.

Nekem ebben a munkában két otthonról hozott előnyöm volt. Az egyik, hogy apám kamarazenét tanított a főiskolán és a kamarazene ethosza az egymás megbecsülésén alapuló együttműködés követelménye. Hogy mindenkinek hozzá kell tenni a magáét, és ugyanakkor rendesen ki kell állnia saját magáért. Ez jó volt itt. A másik, hogy apám családjának többi tagja nemzedékekre visszamenően építész és építőmester volt. A nagybátyám tervezte például a ferihegyi repülőteret és a Népstadiont. Ebből valamennyi rám is átütött annyiban, hogy valamiképpen a kezdetektől fogva ráláttam ezekre a házkorszakokra, mint egységekre. Hogy is mondjam... Nem csak arra voltam kíváncsi, hogy hol volt az ajtó meg az ablak, hanem arra is, hogy hol a pincébe, meg az emeletre vezető lépcső és hol a konyha, hogy hol mehetett ki a füst. Tulajdonképpen minden házban, amit átalakítottak, megnagyobbítottak, ott rejtőzik legalább öt-hat további ház. És ennek a háznak minden állapotában működőképesnek kellett lennie. Vannak nagy átalakítások, amelyek átalakítják magát a belső szerkezetet, és vannak kicsik, amikor az ember a konyháját hozza rendbe. Ezeknek az

---

² Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. Magya Műemlékvédelem 1967–1968. Budapest, 1970, 95–124.

elkülönítése nem olyan egyszerű, de ettől válik az egész élővé és ezen belül lehet bizonyos ponton megfogni a művészi forma és a reprezentáció iránti igény változásait. Mert végül is, ha az ember művészettörténészként nyúl hozzájuk, arra kíváncsi, amit akár az enteriőrben, akár a homlokzaton a művészi kifejezés szándékával készítettek el, s amely úgyszólván műalkotásként jelenik meg.

Ezeknek a jelenségeknek a megítélésében és kezelésében azonban nagyon fontos, hogy ne csak művészettörténeti ismereteink legyenek. Egy példát mondok: Azt tapasztaltam, sok ház kutatása után, hogy az 1676-os nagy tűzvészt követően tűntek el az utolsó látható gótikus ablakok a soproni házhomlokzatokról. Ennek az egyik oka csupán, hogy akkor már, vagyis a 17. század végén nem akarnak az emberek csúcsívet látni. A másik az, hogy akkorra már mindenki nagyobb ablakokat akart, mint amilyen az átlag középkori volt. Azért van Bernben és Baselben több látható középkori ablak, mint Sopronban, mert ők már a 15. században elérték a fűtésnek azt a biztonságos nívóját, amely mellett olyan méretű ablakot tudtak működtetni, amelyet Sopronban csak a 17. század végén. Ilyen történetek, gazdaságiak, életmódbeliek és építéstechnikaiak vannak a belváros későreneszánsz-korabaroikk homlokzatainak hátterében.

Van tehát a technikai fejlődés és egy ezzel kapcsolatos építetők konformitási igény, ami stílusváltást hoz létre.

Igen. Vagy mondok még egy példát. A 17. sz. során a nagyszobák még mind olyan faragott famennyezetesek, mint amilyen a Fabricius ház utcai szárnyában, vagy a Rejpál házban látható, és a kishobák azok, ahol boltozat, vagy vakolt mennyezet van. A 17. század végétől a látható gerendák szinte mindegyikét levakolták és stukkóval díszítették. Ebben a változásban ott van ugyan a tűzvész rettenetes emléke, mert valamivel jobban védi a fát a ráakott vakolatréteg, de a jelenség főképp ízlésváltozást tükröz. A középkor és a kora újkor a szobák világos falai fölött mutatott épített struktúrát, s azt színezte sötét árnyalatúra. Ez váltott az ellenkezőjére, mert akkor és azóta a világos színeket és az alulról fölfelé könnyebbedést kedveljük inkább. 1700 után készült ugyan még látható gerendás famennyezet a városban, de már csak a Rejpál ház Ikvára néző hátsó szárnyában, meg a Szent Mihály negyed utcáiban, ahol aztán ez a megoldás a gazdapolgári/paraszi lakásokban a 20. század elejéig élt. Így kapcsolódik össze stilsztika, lakásszükséglet, technika és a lehetőség.

1966-ban kerültem az Új utca 18-ba, és ott találtam először jelenetes-ornamentális falfestést polgárházi lakószobában. Közvetlenül az első meszelés alatt, talán a harmadik rétegben jött elő a 18. századi vakolat, s rajta a Télemachos történetét ábrázoló falképek. Korábban, 1964-ben találtam egy hasonlót a Szent György utca 22-ben, ahol legújabb kori mázolványnak néztem a 18. századi falfestés töredékeit. Akkor még nem jöttem rá, hogy a kicsit is régi dolgokat a mai felszín közvetlen közelében is megtalálhatjuk. Ennek az az oka, hogy a 18. század végén felfedezték az enyves festést, amit ma is használunk, és azóta a szobafestő egyszerűen lemossa a régebbi falfestést, és a helyébe tesz egy másikat. Azaz a festésrétegek száma nem nő, s a vastagságuk sem. Persze akkor a szívemhez

kaptam, hogy biztosan nem ez volt az egyetlen festés, amit én magam tettem jóvátehetetlenül tönkre, s rájöttem arra, hogy a kutatást mindig a jelenkortól kell elkezdni. Véletlenül bukkantak elő a reneszánsz virágok is a Rejpál ház faragott famennyezetén az egyszínű barna mázolás alól. Addig is került elő faragott famennyezet a feltárásaim során, de ott vettem először észre, hogy ez festett is lehet. Ezt követően minden alkalommal megnéztem, vagy megnéztettem a festett gerendák festés- illetve mázolásrétegeit. A faragott famennyezetek festése azonban ritkaságnak bizonyult: a jezsuita konviktusban találtunk még (a mai Zeneiskolában, ahol azokat Velledits Lajos gyönyörűen helyreállította) máshol nem.

Akkor ez Budán is előfordulhatott, hogy akár a festés, akár a famennyezet festése megsemmisült.

A rendszeres feltárás azt bizonyította, hogy a soproni belváros házaiban a jobb lakószobák falait mind kifestették a 18. század utolsó harmadától, legalább kis töredékeket mindenütt találtunk, csak ott nem, ahol a házat a 19–20. század folyamán gyökeresen, az alaptól kiindulva alakították át. A soproni tanulság nyomán országszerte kerestek és találtak ilyen kifestett szobákat, Győrben, Pápán, Veszprémben, Vácott, Fehérváron, Pécsen, Gyöngyösön, Miskolcon, Tokajban és másutt. A budai vár házait jó részt e felismerésnél korábban állították helyre, s kevés ilyen fedeztek fel. De: a budai várban sokhelyütt lakva állították helyre a házakat és nagyon sok szoba van, amelyet nem újítottak föl gyökeresen, azaz a későbarokk kifestések egy része még előkerülhet.

Beszéljünk a zsinagógáról is (1. kép).

A zsinagóga feltárása valóban az egyik legmutatósbab dolog volt, mivel az imaterem épülete annyira felolvadt az öt körülvevő lakóházak falai között, hogy csak egy homlokzata nézett udvarra, az összes többi valamelyik lakás, vagy folyosó oldalfalaként működött. Ugyan a 18. században még említették a mai Új utca 24. számú házat, mint egykori zsinagógát egy lakatosnak a végrendeletében, s ezt az adatot Pollák Miksa is, Csatkai Endre is feljegyezte. Amikor aztán az Új utca 11. számú házban 1954-ben előkerült az imaterem, mindenki úgy vélte, hogy az írott forrás téves, s hogy a középkori zsidó közösség zsinagógáját találták meg. Aztán az egyik sétám során észrevettem az Új utca 24. számú ház udvarának egyik sarkában egy sarokkővet héber írással. Akkor elkezdtem nézni a soproni vezérszintes felmérést, az egész belváros összefüggő alaprajzát, s azon már jól látszott, hogy a két lakóház, az Új utca 22. és 24. falai között vannak a környező falaknál vastagabbak, amelyek összefüggő téglalap-alaprajzot alkotnak. Ezután Tóth Sándor barátommal, a kiváló, korán elment művészet-történésszel bementem a 22. számú ház nagyon keskeny és alacsony földszinti folyosójára és ott föl is tártunk egy gazdagon tagolt kapu-szárkövet, amely jóval magasabb volt a befogadó folyosó barokk boltozatánál. A folytatása a ház első emeleti folyosóján került elő, a csúcsívbe foglalt mérművel együtt. Találtunk tehát egy olyan ajtót,

amely díszes volt, mint egy középületé, s olyan magas, hogy nem fért el egy lakóház egyik szintjén.

A többi azután már adódott. Bekerült a ház a helyreállítási programba, elindulhatott a kutatás. Előkerültek azok a dolgok, amelyeket az ember egy ilyen épületnél vár: a boltozat nyomai és egyes kövei, az ablakok és az ajtók, s később azok, amelyekre nem számítottam: az előcsarnok, a női zsinagóga, s végül a fürdő falai. A középkori kisvárosi zsidó közösségek zsinagógái körül máig nem került elő ilyen teljes együttes sehol. S ezek a melléképületek törekenyebbek voltak, telve egyedi megoldásokkal, amelyeket az előkerült kis részletekből nehezebb volt kikövetkeztetni. Példaként mondom el, hogy a női zsinagóga keleti oldalfalának féloszlopos architektúrája azért készült, hogy a tető talpszelemenjét hordozza, s ezt a lefaragott féloszlopok nyoma és a hajdani tetőcsatlakozás vakolt vonala közti vakolt falenyomattól lehetett kikövetkeztetni. A nők imatermének a negyedik, déli falából semmi sem maradt meg. Magasságát a nagy imaterem falsarkának kialakítása mutatta meg: a hiányzó fal magasságáig törtkövekből épült, afölött pedig kváderekből. A törtköves szakaszban megmaradt egy ablakkáva boltozásának a negatívja a falban. A hiányzó fal túlsó, nyugati végében egy ajtókáva boltozásának nyoma került elő, övmagasságban pedig a hajdani ajtót belülről biztosító reteszgerenda ágya. Annak mélysége nagyjából megmutatta az ajtó szélességét. A két nyílás, az ajtó és az ablak a hiányzó fal teljes architektúráját kiadta. Az alapos kutatás olyan finom tényeket is feltárt, mint azt, hogy a zsinagóga keresztény lakóházzá alakításakor először a nagyon „zsidós” részleteket bontották el: 1560 körül épült falakban kerültek elő a tórafülke szőlőindás keretelésének és a tórafülkéhez vezető lépcső korlátjának maradácai. S végül a régészeti feltárás is hozzáette a magáét: Gömöri Jancsi találta meg a hatszögű szőszékemelvény, a bima nyomát úgy, hogy a téglapadlóból épp ez a terület hiányzott: a faemelvénynek földes volt az alapja.

Az épen megtalált, a formailag teljesen tisztázott, de hiányzó és a kikövetkeztetett részletek bemutatására – érzékeltetésére a tervező építész, Sedlmayr János sajátos nyelvet alakított ki: azokat a dolgokat, amelyekről pontosan tudtuk, milyenek lehettek, csak éppen hiányzott az eredeti kő, azokat műköből készítette el. Azokat pedig, amelyekről tudtuk, hogy voltak (mint például egy-egy ajtót), de azt nem, hogy milyenek, azokat meg fából. Ilyen módon a tudásunk minden részlete megépülhetett, anélkül, hogy bárhol elkezdtünk volna valamilyen középkori formát utánozva kvázi neoközépkori nyelven beszélni. Ez volt annak a kornak a műemléki nyelve. Ma sokan nem szeretik, túl tudálékosnak tartják az eredetiségnek ezt a teljes megbecsülését, a hiányzó részek modern építészeti eszközökkel való kifejezését. Nekem az a véleményem, hogy a jó formaérzékű építészek jót alkottak ezen a nyelven, a tudálékosak meg rosszat. Jól szemlélteti a véleményemet az a városvall-szakasz, amelyet a Szent György utca 1–3. számú ház várkerületi átjárójában épített újjá Nagypál Judit. Ott a tehetséges építész nem akart új kőfalat építeni, mondván: annyira becsülöm a régi városvall minden egyes maradék követ, hogy nem állok neki építeni egy ugyanolyat. Tudnék, de nem akarok. Ezért agyagcsövekből építtette meg a bástya hiányzó falát, s az úgy szép, ahogy van.

Szellős, levegős, hangulatos.

Igen, és akkor azt mondhatta, ezt én csináltam. Ugyanilyen – bár a rossz bánásmód miatt ez ma nem érvényesülhet tökéletesen – a nagybátyánál az a falszakasz, ahol a római városfalról a ráépült középkori fal egyszerűen lecsúszott 1967-ben. Ha ma megnézi az ember, hogy építették az egyiket a másikra, akkor nem érti, hogyan állhatott egészen a 14. századtól a 20.-ig. Elképesztő. De a statika és a Jóisten együttesen megtartotta. Kézenfekvő lett volna a középkori törtkőfal újjáépítése. Az építész – itt is Nagypál Judit – azonban azt mondta, hogy az egész városban csak itt lehet látni a római fal egy szakaszát, ezért csináljunk olyan beton lamellát, amelyik pótolja a középkori várfal látványát, s egyben megvédi a római városfalat. A távoli kép egységes, a közeljövőnek pedig módot ad arra, hogy bemehessen alá, s megszemlélhesse a római fal hatalmas külső kváderburkolatát és törtkő falmagját.

20 évet töltött el Sopronban, ha jól számolom.

Igen, 1963-tól 1983-ig.

Nagyjából be is fejeződött ez a munka a 20 év alatt...

Inkább lelassult a végére. Még egy jó évtizedig készültek épületek, amelyeket Lászy Judit, Bartos György, Nemes András kutatott meg. Ilyen például a Szent György utca 16., a Templom utca 4., az Erdészeti Múzeum. Ez utóbbi Lászy kutatása volt, a másik Bartos Györgyé. Nemes Andris kutatta jóval később, már a kilencvenes években a három Templom utcai épületet, a mai Wollner szállót, a Csák-féle galériát és a Töpler házat.

Szóljunk még néhány szót azokról az emberekről, akikkel együtt dolgozott. Sokak neve elhangzott már, ki volt még rajtuk kívül?

Még a múzeumosokról kéne beszélni, és nagyon szívesen emlegetem az építésvezetőket is, mert hát nagyon jó szakemberek voltak. Domonkos Ottó majdnem akkor lett múzeumigazgató, amikor én Sopronba jöttem. Egy-két év volt talán a differencia. Azoknál a házaknál, amelyek a múzeumhoz tartoztak, vagy oda kerültek – ilyen volt a Fabricius ház, a Storno-ház, a Bécsi utcai pékház, a Zsinagóga – sokat dolgoztunk együtt. A Rejpál-ház nem ebbe a körbe tartozott, annak a funkcióját nem sikerült jól meghatározni. Csak addig volt rendben, amíg a Storno-ház felújítása alatt oda költöztek Stornoék és a gyűjteményük. Amint kiköltöztek, újra jelentkezett a hasznosítás kérdése. 1990 után mindenkinek ez volt a problémája. Két múzeum helyett hatot kellett fenntartani, ami óriási teherként nehezedett mindenkire. Ez Ottó nyúge maradt, de ő elképesztően jó partner volt.

Igen, Ottó bácsi most is nagyon aktív, és próbál pénzt szerezni, például a monográfia sorozatra, a hozzá kapcsolódó alap kutatásokra és kiadványokra. Ebből lett Feri belvárosi házak kötete és a Városatlasz is. Akkoriban gondolom még inkább benne volt a dolgokban és volt egy kiterjedt kapcsolatrendszere is, ami segítette ebben.

Ez igaz, de neki is folyton át kellett lépnie embereken. Olyan típusú kulturális szakember volt a megyei múzeumok igazgatója, aki bekerült a megyei tanács döntést hozó krémjébe, és azzal növelte a szavahihetőségét, hogy pénzügyi kérdésekben hajlandó volt engedni a saját területén. Ez is egy eljárási mód, ami neki biztosan jó volt. De ezt Maga ismeri. Ezért volt szerencsés, hogy a műemlékvédelem és a város együttesen biztosították a felújítandó házakból kiköltöző lakók elhelyezését. Nem volt könnyű helyzet, és finanszírozni kellett a helyreállítást is, még hozzá nem a városrekonstrukcióra szánt pénzből, hanem az OMF országos keretéből. Domonkos Ottó feladata volt a gyűjteménnyel, az infrastruktúrával, a munkatársi létszámmal kapcsolatos anyagi feltételek előteremtése.

Tehát az épületek mögé ő állította oda a struktúrát, a működési költségeket és a kutatási feltételeket is.

Így van. Az új gyűjtemények kialakítása intenzív kutatással járt együtt. A Soproni Múzeum gazdag saját anyaga megfelelő háttérrel nyújtott, az új épületekbe – kiállításokra bekerülhettek olyan tárgyak, amelyek korábban csak egy-egy kiállításon voltak láthatók. Minden gyűjtemény létrehozása intenzív kutatással járt együtt. Például a Patika- múzeum Ottónak és Nikolics Károlynak egy sor tanulmányát és Házi Jenő egy tanulmányát hozta magával. Az egész patikatörténetet megmozgatta a gyűjtemény felállítása. A soproni patikusok összefogása révén jelentős tárgyi anyag is került be olyan, ami különben nem jutott volna múzeumba. A Fabricius ház utcai részének a helyreállítása hozta magával Askercz Évának a polgári lakásokra vonatkozó tanulmányait, amelyek a levéltár gazdag inventárium-anyagára épültek. A 17. és 18. századi polgárlakások berendezéséhez szükség volt hozzágyűjtött darabokra is. Ezeket nem mindig lehetett lehozni valamelyik raktárból. Ha kiderült, hogy valamely tárgyfajtából nincs a múzeumnak, fel kellett kutatni és meg kellett vásárolni őket. Ez mind hozadék volt.

Akad fordított példa is, a pékház, nagyon érdekes. Széver Mihály, a 18. század óta pékek lakta Bécsi utcai ház utolsó pék-tulajdonosa, 60 éves kora körül járt, amikor (1948/49 táján) a kis sütödéket bezárták, s a mestereket a kenyérgyárba, vagy a szövetkezetbe kényszerítették. Széver Miska bácsi sodrófával kergette el a rendeletet hozó péklegényt, s inkább föladata a mesterséget. Ezután a hűgával együtt már csak a gyümölcsösükből éltek, nagyon szegényesen. És a házban minden ottmaradt. Sőt, a szülői hagyatékából és saját gyűjtésükből elképesztő mennyiségű tárgyi anyag halmozódott fel. A pékmesterség összes hagyományos eszköze, a fehérpék- és cukrászmesterség összes szerszáma, a polgári, kispolgári lakberendezés tárgyai gyűltek ott össze. Így a városi tanács a házat, a múzeum a tárgyi hagyatékot vásárolta meg a mester halála után. Az épület felújításakor egy ideig hűga még a házban élt, szobáról szobára költözött a rengeteg cók mókával

együtt. A pékműhelyből és a lakásból álló múzeum berendezése a szó szoros értelmében lepuccoválás volt, csak oda kellett visszatenni mindent, ahol valaha volt. Az ott őrzött tárgyi anyag számra is óriási. A habnyomótól a péklapáig, a kispolgári hálósobától a falon függő fényképig minden a helyén maradt. A konyha és a szerszámok is. Egy pillanatképet láthatunk ott, ahol megállt az idő.

Kivételes szerencse, hogy Ottó bácsi megtalálta a házat és megragadta az alkalmat. Így egyben megmaradt minden.

Így van. Ennek a fordítottja Fertőszéplak, amelynek az épületei ma már nem a múzeum kezelésében vannak. Amikor az öt házból álló egységet kialakítottuk, az volt Domonkos Ottó javaslata, hogy itt a paraszti háztartás három nagy korszaka képezze a helyreállítás és a múzeumi mondandó lényegét. (Az egyik épületben a gondnok lakott, a másikban helytörténeti kiállítást rendeztek be.) Ennek a programnak megfelelően próbáltunk a mindig átépített konyhában visszamenni addig a korszakig, amelyről a berendezés szólni akart: a 19. század közepének jellegzetes füstökonyhás állapotáig, vagy addig, amikor már megjelenik mellette a sparherd. A melléképületek, a pajták is a paraszti háztartás három korszakát mutatják be, s az egyes állapotokat ez esetben is a falkutatás segítségével állapítottuk meg. A berendezéshez itt sem volt elegendő a múzeum saját anyaga. A néprajzosok, Ottó mellett Lackovits Emőke, majd Kücsán Jóska részben a saját jegyzeteik, részben helyszíni gyűjtés alapján keresték fel a festett bútorok, vagy épp munkagépek tulajdonosait, s vásárolták meg tőlük a fontos darabokat, hogy a lehető legteljesebb módon lehessen bemutatni a 19. század közepétől az 1950-es évekig terjedő időszak jellegzetes bútorzatát és felszerelését. Azaz a múzeummal is olyan kapcsolat alakult ki, amelyben mindkét fél odatette a maga tudását.

2. kép. Dávid Ferenc a fraknói Esterházy Levéltárban 2006 nyarán

A beszélgetést most be kell fejeznünk, de sok mindent kérdeznék még. Remélem, hamarosan folytathatjuk a Sopron utáni időszak legfontosabb munkáival, a mostani terveivel!

VERŐ JÓZSEF | Verő József akadémikus,
kohász professzor mint
magánember (1904–1985)

*Ki ahogyan vet, úgy arat –
Ha másokért élt, fennmarad!
(Sarkady Sándor)*